

VIKTORIJA DAUJOTYTĖ

Literatūros teorijos ir literatūra

XX amžiaus literatūros teorijos: Vadovėlis aukštųjų mokyklų filologijos specialybės studentams, sudarytoja Aušra Jurgutienė, Vilnius: Vilniaus pedagoginis universitetas, 2006, 372 p., ISBN 9955-20-125-8

Kartais ima atrodyti, kad nyksta pats literatūros žodis, kad ir jį galiausiai pakeis *medijos*. Medija bendriausia prasme reiškia pranešimą. Sutiksime, kad literatūra nuo Homero laikų teikia svarbiausius pranešimus apie kitaip nepasiekiamą žmogaus pasaulį. Lygiaverčiai klausimai – kaip literatūra tai daro, kas pranešimus įgalina ir kas pranešimus gauna, kaip juos suvokia. Literatūros teorijos (arba *tyrimai*) svyruoja tarp šių klausimų. 7-ojo dešimtmečio pabaigoje JAV (Stanley'is Fishas) ir Europoje (Wolfgangas Iseris, Hansas-Robertas Jaussas, patyrę Hanso-Georgo Gadamerio įtaką) prasideda literatūros recepcijų (kritikos ir estetikos) istorija: pranešimo gavėjas darosi svarbesnis už pranešimo siuntėją, kad ir kaip sąlygiškai jį suprastume (gyvą, mirusį, nesantį, tik dalyvaujantį, tarpininkaujantį, norimą atgaivinti, restauruoti ir t.t.). Teksto prasmė persikelia į sąmonę. Jau galima matyti, kad ši kryptis darosi kiek vienpusiška: tai, kas tradiciškai buvo laikoma rašytojo biografija (vienu iš svarbiųjų teksto kontekstų) ir kas buvo išstumta iš dėmesio lauko, ima iš naujo dominti; juk pats rašymas ir kaip veiksmas yra biografinis faktas, kurio negalima atskirti nuo rašančiojo kūno ir sąmonės. Rašymas yra begalinis persirašymas. Kūrybinis rašymas (kaip ir kūrybinis skaitymas) yra giliausi patirties būdai; yra dalykų, kurių niekaip kitaip negalima patirti – tik rašant.

Baigiantis XXI a. 1-ajam dešimtmečiui, sulaukėme *XX amžiaus literatūros teorijų* vadovėlio, apimančio *fenomenologiją* (Aušra Jurgutienė), *naująją kritiką* (Dalia Čiočytė), *formalizmą ir struktūralizmą* (Birutė Meržvinskaitė), *struktūralizmą, semiotiką, naratologiją* (Nijolė Keršytė), *mito kritiką* (Kęstutis Nastopka), *feminizmą* (Solveiga Daugirdaitė), *psichoanalizę ir postfeminizmą* (Audronė Žukauskaitė), *dekonstrukciją* (Aušra Jurgutienė), *marksizmą, sociokritiką* (Marijus Šidlauskas), *naująją istorizmą* (Brigita Speičytė), *postkolonializmą* (Paulius

Subačius), *intertekstualumą* (Irina Melnikova), *komparatyvizmą* (Nijolė Vaičiūlėnaitė-Kašelionienė). Tokio vadovėlio poreikis jaučiamas jau seniai; tikėtina, kad pirmasis naujųjų laikų teorinis žingsnis nebus paskutinis. Orientuojamasi į Vakarų universitetų humanistinių studijų programose esančius literatūros teorijų ar literatūros mokslo ir kritikos kursus, kuriems leidžiami vadovėliai ir kita literatūra. Žvelgdami į savo universitetų programas, rodos, tebematome vienas-kaitą – *literatūros teorija*. Tuo tarpu literatūros teorijų yra daug ir įvairių, literatūros suvokimo ir interpretavimo metodologija yra įvairiakryptė, daugialypė. Kaip tik – daugialypės yra metodologijos, ryškių teorinių žvilgsnių nėra daug, visi jie – autoriniai, autoritetiniai.

„Ką visiškai naujo literatūros supratimui davė XX amžiaus literatūros teorijos?“, – klausiamo vadovėlio „Pratarmėje“. Ir atsakoma:

Pirmiausia jos privertė atsisakyti naivaus ir patiklaus santykio su skaitoma knyga, pagrįsto psichologiniu įsijautimu ir patirtiniu gyvenimo bendrumu, kai iš pokalbio su autoriumi buvo tikimasi geriau suprasti visiems bendrą gyvenimo prasmę ir patirti estetinio išgyvenimo džiaugsmą (p. 9).

Teorijos, sąmoningai to ir nesiekdamos, prisistato ir kaip galia, tarsi nu-traukianti pirminius, patiklius žmogaus santykius su grožine knyga, pasitikėjimą ja. Iš čia ir dominuojantis santykis: literatūros teorijos ir literatūra. Teorijos auga iš teorijų.

Mąstymo nuoseklumas reikalautų kitos jungimo tvarkos: literatūra ir literatūros teorija. Kiekviena literatūros teorija turėtų prasidėti nuo klausimo – kas yra literatūra ir ką ji būdama reiškia. Vadinas, kiekvieną kartą literatūros teorija turi pradėti iš pradžios, atsakinėjant į pagrindinį klausimą. Maždaug kaip fenomenologinės pakraipos filosofas Merabas Mamardašvilis, susitelkęs į esminę problemą: *kaip aš suprantu filosofiją*. Ir bandydamas suprasti filosofiją neišvengiamai patekęs į literatūros (pirmiausia į Marcelio Prousto) ir netgi kritikos (kaip savito skaitymo būdo) lauką. Įsivaizduojame, kad literatūros teorija irgi galėtų būti pradedama nuo noro atsakyti į klausimą – *kaip aš suprantu literatūrą*. Bet greičiausiai mūsų sąmonei toks klausimas atrodo per paprastas, per banalus. Jei juokais paegzaminuotume vienas kitą, tai lengviau išvardintume pagrindines XX a. literatūros teorijas ir jų svarbiausias skirtis, negu bent kiek savičiau išdėstyti savąją literatūros sampratą: *kaip aš suvokiu, suprantu*. Gal ir ne visada

toks klausimas būtų teisėtas; teoretizuoti galima ir be suvokimo. Teorijos gimdo teorijas. Galiausiai jos sulaukia *dekonstrukcijos* (dekonstruktyvizmo), įsitvirtinusių teorijų ardymo, neatskiriama nuo išizaidusios (o kartais dėl kurių nors priešasčių ir *įsižeidusios*), savin įsitraukusios sąmonės. Dedame daug pastangų suprasti įnoringus autoritetus, tos pastangos ne visada duoda rezultatų.

Neužmirškime, kad kalbame dar ne apie originalią literatūros teoriją (kad ir vadovėlį), o žinomų teorijų recepcijas, geriausiu atveju – bent nežymius prasitęsimus savojoje kultūroje. XX a. literatūros teorijos labiau prasideda ne iš literatūros, o viena iš kitos; *atsišakojimas* – būdingas metodologinių teorijų atsiradimo veiksmas. Galima būtų nupiešti XIX–XX a. literatūros teorijų *geneologinį medį* ir jis suteiktų nemaža aiškumo. Būtų matomi kamienai, šakos. Iš pirmo žvilgsnio atrodo, kad *fenomenologija* ir *dekonstrukcija* labai nutolę dalykai; tuo tarpu maištas prieš metafiziką neišvengiamai tampa metafizinis. Ir fenomenologija, ir dekonstrukcija turi bendrų autoritetų, tarp jų Edmundą Husserlį ir Martiną Heideggerį. Požiūrio į literatūrą pagrindinių taškų nėra daug – dominuoja istorinis, socialinis, psichologinis, estetiškas pūvniai. Skverbdamiesi vis giliau, prieisime pagrindinius filosofinius klausimus, sudarančius esmines mąstymo takoskyras. Pagrindiniai klausimai: ar literatūra vaizduoja, išreiškia tai, kas yra, ar sukuria tai, ko kitais būdais ar pavidalais nėra; kur slypi prasmė – autoriaus sąmonėje, sukurtame tekste, suvokimo procese; ar literatūra turi medžiagą, kurią panaudoja (kaip skulptorius medį ar akmenį), ar medžiaga, kaip ir visa kita, sukuriamą kūrybos procesu, formos atsiradimu, įgyjančiu specifinio estetinio poveikio galimybių. Ne visos vadovėlyje pristatomos literatūros teorijos yra vienodai reikšmingos; dalis jų kyla iš politikos, ideologijos, yra jų galių persirašymai. Sunku būtų pasakyti, ar visi vadovėlio autoriai sutiktų būti laikomi savo aprašytos teorijos atstovais, taikytojais literatūrinėje praktikoje. Tikriausiai, kad ne. Bet profesionalas gali pristatyti, aptarti ir tokius požiūrius, su kuriais savęs netapatina. Ar vadovėlio *akademinis žanras* toleruotų kritišką, sakysime, dekonstrukcijos, marksizmo ar postkolonijinės kritikos pristatymą? Tam tikriausiai reikėtų didesnės literatūros teorijos vadovėlių praktikos.

Įdomios, gal ir mažiausiai senstančios, lieka tos literatūros teorijos, kurios telkia dėmesį į *literatūriškumą*, į literatūros būdus būti, moko tuos būdus pažinti, pavadinti, suvokti jų vaidmenis. Įdomu iš naujo skaityti apie rusų formalizmą ir genetiškai su juo susijusį struktūralizmą; tai literatūros mokslas, augantis iš kalbos, pirminės literatūros medžiagos, ir iš kalbotyros pagrindų. Ir pats ieškantis

sąvokų iki tol nepastebėtų ar tik nereflektuotų dalykų išreiškimui: *sukeistinimas* (остранение) jau atrodo prigijęs, įsivirtinusi ir *nuostata* (установка), bet *veiksena* (прием) kelia abejonių. Pristatant rusų struktūralizmą galbūt reikėjo atskirai išskelti Jurijaus Lotmano figūrą; panašiai, kaip kalbant apie prancūzų struktūralizmą ir semiotiką padaryta su Algirdu Julium Greimu. Įdomus lieka Paulio Ricoeuro siekis sujungti struktūrinį – semiotinį teksto analizės tikslingumą su ontologine (egzistencialistine, fenomenologine, hermeneutine) kūrinio suvokimo strategija; aišku, kad teksto gramatika niekur negali būti apeinama. Ir Lotmano, ir Greimo paskutiniuosius darbus galima perskaityti ir kaip tokios jungties strategijas. Diskutuotina mintis, kad struktūralizmo ir fenomenologijos kaip priešpriešų suvokimas yra nesusipratimas (p. 124). Šios teorijos juda priešpriešiais (bent jau – ir priešpriešiais) ir todėl jų susitikimas (kad ir Greimo studijoje *Apie netobulumą*) yra toks vaisingas. Neabejotinai semiotika palengvino ir mitinio kodo taikymą nežodinių tekstų skaitymui. Skyriuje „Mitinis literatūros matmuo“ atkreiptas dėmesys į Vladimiro Toporovo sukurtą Peterburgo tekstą. Fenomenologijai, siekiančiai lokalizuoti kūno patirties erdves, ši galimybė irgi svarbi. Mitopoetinis matmuo išlieka ir Lotmano tyrinėjimuose – bendrų dalykų, bendrų atramos taškų yra visose literatūros teorijose. Ir jų negali nebūti – juk kalbama apie literatūrą, kad ir kaip skirtingai suprantamą. Daugiskaitinių *literatūros teorijų* akivaizdoje išlieka ir vienaskaitinės *literatūros teorijos* galimybė, ne tik bendrumų, bet ir atskiros atsakomybės laukas. Akademiiniu požiūriu *literatūros teorija* galbūt suprastina kaip propedeutinė (bakaluro programa), paruošianti įėjimui į daugiopio literatūros suvokimo, konstravimo ir dekonstravimo erdvę.

Svarbiu žingsniu vadovėlyje laikytinas dėmesys feministinei kritikai, marksizmui, ideologijos kritikai, sociokritikai. Iš esmės tai dėmesys sociumui. Yra ženklų, leidžiančių spėti, kad rūpestis sociumo problemomis stiprės. Žmogus yra *homo socialis*. Marksizmo negalima tapatinti tik su represyvia ideologija, feministinės kritikos tik su karingu feminizmu. Taip, čia dar aiškiau matoma, kad literatūros metodologijos nėra tik literatūros nuosavybė: humanistika vis labiau remiasi bendrais pamatais. Užsimezga ryšys ir su *naujajam istorizmui* svarbia situacija: literatūros studijos vis labiau gręžiasi į istoriją, kultūrą, visuomenę, į socialinius kontekstus. Lyg iš tiesų imtume jausti atgimstant senąją filologinį požiūrį, kuriam visa gali būti svarbu, ką pajėgiame susieti tarpusavyje ir su tekstu. Problema (dilema) – ar kas nors yra už teksto, ar nieko nėra. Ir pagal šią perskyrą galėtume XX a. literatūros teorijas grupuoti.

Postkolonijinė kritika mūsų kartais taikoma neatsižvelgiant į tai, kad ji, kaip teisingai pažymima, „gali pasiūlyti ne literatūros analizės būdą, o pirmiausia savitą prielaidą vertinti tekstus kaip tapatybės ir sąmoningumo išraišką“ (p. 285).

Ar galime sakyti, kad literatūros teorijos keitėsi keičiantis literatūrai? Kad jos keičiasi *dabar*, kai literatūros vidinė tapatybė kartais atrodo problemiška, kai į XXI a. tekstus žiūrime pro praėjusio amžiaus teorijų langus. Ir taip, ir ne. Literatūros teorijos yra inertiškos. Bet ir literatūros keitimasis yra gana sąlyginis. Literatūra keičiasi išlaikydama tai, kas nekinta; panašiai kaip beveik nesikeisdami keičiasi žmonės, kaip išlaikydamos savo tapatybę keičiasi tautos, kalbos, kraštovaizdžiai. Vis dėlto šiandien pokyčių yra ir gana ryškių: XXI a. literatūra, tikėtina, labiau skirsis nuo XX a. literatūros, tipologiškai dar artimos XIX amžiui. Herkus Kunčius, pavyzdžiui, įtikinėja, kad nėra literatūros, o bando skleisti ideologiją. „Manau, kad tai nėra grožinė literatūra“, – sako Kunčius apie savo tekstus¹. Teisėtas ir šiuolaikinis klausimas – ar autorius, jei jis yra, jei nėra *miręs*, ką nors apie save žino? Kiek literatūros teorija į tai gali atsižvelgti? Kita vertus, tokia pozicija visai atitinka postmodernizmą, literatūrą traktuojantį tik kaip vieną iš politinių ar ideologinių diskursų.

Vienas svarbiausių XX a. literatūros (ne masinės lektūros, ne pramoginių ar laisvalaikio skaitinių) bruožų yra *literatūrinė savirefleksija*; kūrinys egzistuoja ir reflektuodamas save, savo būtį, savo estetiką. Marcelis Proustas ar Jorge Luisas Borgesas rašo ir tarsi atsakinėdami į klausimą *kaip aš suprantu literatūrą*. Tokie rašytojai keičia ir literatūros sampratą, bet ar gali būti atskira literatūros teorija Proustui ar Borgesui? Kitaip jų aprašyti ir neįmanoma – tik atskirai. Bet jie patys nebėra atskiri, daugiopai įsiterpę, įsirašę ir persirašę. Vertės, vertybių problemos – koks jų likimas daugybinėse literatūros teorijų strategijose ir taktikose.

Kiekvienoje literatūros teorijoje į centrą atsistoja jai svarbiausi rašytojų vardai. Dalis lieka bendrų. Pažvelkime į mūsų aptariamą vadovėlį: tik Williamas Shakespeare'as, kuriam skirtas atskiras dėmesys, paminėtas daugiau nei dešimt kartų, Borgesas – du, Proustas – tris, Žemaitė – keturis. Teorijos rašomos iš teorijų, teorijos remiasi teorijomis ir jų atstovais; iš vadovėlio matyti, kad daugiausia – Jacques'u Lacanu, Julija Kristeva, Martinu Heideggeriu, Algirdu Julium Greimu, Stephenu Greenblattu, Gérard'u Genette'u, Michaeliu Foucault,

1 „Literatūra kaip ideologija: Rašytoją Herkų Kunčių kalbina Laimantas Jonušys“, *Šiaurės Atėnai*, 2004 06 05.

Jacques'u Derrida, Rolandu Barthes'u, Michailu Bachtinu, Hansu-Georgu Gadameriu, Edmundu Husserliu, Hansu Robertu Jaussu, Karlu Marxu, Jurijum Lotmanu... Suprantama, kiekviena literatūros teorijos atšaka turi savo autoritetus, jais remiasi. Bet kodėl taip mažai literatūros teorinėse bylose tedalyvauja pati literatūra?

Neabejotinai kalbame apie vertingą literatūros teorijos veikalą, pagal žanrą – XX a. literatūros teorijų istorinį sąvadą, skirtą studijų reikalui. Mano supratimu, jis parengtas gerai, sutelkti kvalifikuoti autoriai; teorinio išmanymo turime pakankamai, studentai gali ramiai studijuoti teorijas, kurios palengva atgyvena virsdamos metodais ir metodologijomis. Klausimas, kuris lieka atviras: kas skiria *teoriją* (apibendrinta vadovėlio pavadinimu), *kritiką*, *metodologiją*; pridurtume – ir *metodiką*? Ar *antiteoriją*, taikomą dekonstrukcijai. Kadangi įvedama ne tik feministinė, bet ir postfeministinė kritika, tikriausiai tikslinga būtų greta dekonstrukcijos (dekonstruktyvizmo) vartoti bei bandyti apibrėžti ir *poststruktūralizmą*. Komparatyvistika lieka kiek atšlijusi, bet gerai, kad apie ją mąstoma, kad įvedama *komparatyvistinės kultūrologijos* sąvoka. Čia galime matyti perspektyvą; būtų gerai, kad Lietuvių literatūros ir tautosakos institute galėtų susiformuoti nors maža grupė žmonių, dirbančių šioje srityje, pereinančių ir į *medijų* problemiką. Kai Vilniaus universitete nebeliko visuotinės literatūros centro, svarstyti na, kur jis galėtų atsirasti.

Koks yra pagrindinis vadovėlio siekis: tik referuoti, pristatyti žinomas teorijas ar ir dalyvauti jų likimuose vertinant, atsirenkant, abejojant? Ar net pereinant į tam tikrus metodinius žingsnius, iliustruojančius teoriją, – kaip Vaičiulėnaitės-Kašelionienės straipsnyje apie komparatyvistinę metodologiją. Ar „Dekonstrukcijoje“, solidžiai pristatytoje Jurgutienės. Vadovėlio autoriai šiuo požiūriu laikosi skirtingų pozicijų. Be to, kaip sakoma „Pratarmėje“, literatūros teorijų vadovėlį turi papildyti dar dvi knygos: chrestomatija (svarbiausių teorinių darbų vertimai) ir literatūros tekstų interpretacijos, paremtos skirtingomis teorijomis. Trečioji knyga atrodo rizikinga. Ir literatūrai, ir teorijoms. Grynu pavidalu teorijos veikia tik savo pačių rėmuose. Jos gali teikti ir estetinio pasigėrėjimo – kaip gražūs intelektualiniai konstruktai. Intelektualinė humanistikos dalis yra labai svarbi. Ir nuo jos patrauklumo priklausys jaunų protų atėjimas į humanistiką, įsijungimas.

Pagrindinis vadovėlio *XX amžiaus literatūros teorijos* tonas priklauso Aušrai Jurgutienei, idėjos ir pratarmės autorei, sudarytojai. Ji laiku parodė labai gerą iniciatyvą, iš sąstingio išjudino mūsų teorinį mąstymą. Iš kilo kaip teoretikė ir

literatūros teorijų istorikė, apskritai gero pasirengimo ir aiškių, racionalių formuluočių literatūrologė. Laiku (ir į tai turėtų reaguoti mokyklinių vadovėlių autoriai) perspėjama dėl profesinio snobizmo (mokytumus dėl mokytumo, teorijos dėl teorijų): „Interpretacija turėtų būti originali ir sąmoninga suvokėjo su kūrinio komunikacijos ar dialogo apraiška, išaugusi iš gyvenimo čia ir dabar vienkartinio jutimo“ (p. 14). Teisingai pažymima, kad vadovėlis išreiškia vėlyvąją XX a. teorijų recepciją, kai riba, skyrusi griežtąsias, savo grynumą skrupulingai saugojusias teorijas ir ne tokias griežtas, netgi eseistinio pobūdžio, yra gerokai apiblukusi.

Kas yra bendro pagrindinėms XX a. literatūros teorijoms? Dėmesys tekstui, *atidus, kantrus, lėtas* skaitymas. Sutelktas sąmonės darbas, kai palengva suvokiama, kas ir kaip sakoma, kai pasirodo tai, kas yra svarbu, apie ką galima pasakyti ar parašyti. Kūrinys yra intersubjektyvus, komunikacinis darinys. Kūrinys *susidaro* iš teksto duotybių ir sąmonės lūkesčių. Kur eisime toliau, priklauso nuo pasirinkimų, taip pat ir tų, kuriuos siūlo teorijos, kritikos, metodologijos. Plati amplitudė: nuo sukauptos *semiotinės analizės, fenomenologinio sąmonės rašto* iki *performansų, skaitymo žaidimų ir spektaklių*. Kad ir kiek būtų *spektaklių* (teorinių, metateorinių, pseudoteorinių), visada laisva liks laisvo mąstymo apie kūrybą (literatūrą, dailę, muziką) teritorija. Mąstymas yra pirmiau už teoriją. Ar svarbiau – priklauso nuo požiūrio, apsisprendimo, nuostatų. Ką darysime toliau – apie XX a. literatūros teorijas jau turime ir vadovėlį (peršokę laisvojo, vadovėliška nepareigoto teorinio mąstymo lauką), o vis labiau išibėgėjantis XXI amžius dar neapmąstomas?

Vadovėlio pratarmėje teisingai pažymima, kad literatūros teorijos fiksuoja dėmesio perkėlimą nuo autoriaus į skaitytoją: reikšmės lauką apibrėžia ne genetinis rašytojo ir kūrinio ryšys, o interpretacinis kūrinio ir skaitytojo akiračių, lūkesčių sąlytis. Bet ar galime šiuos dėmenis griežčiau atskirti? Ar tekstas netarpininkauja sąmonių susitikimui, dialogui? Vadovėlio anotacijoje yra toks teiginys:

Jeigu mes tik pradėdame kelti klausimą, kaip skaitymo metu suformuluojama prasmė ir kiek ji yra susijusi su nesąmoningai veikiančiais reiškiniiais – kalba, ideologija, išankstiniais lūkesčiais, istoriniais visuomenės pokyčiais, kultūros kontekstais ir intertekstais, privalėsime „naivųjį skaitymą“ keisti „intelektualiniu kompetentingumu“.

Mano supratimu, tai, kas laikoma *naiviuoju skaitymu* (t.y. tiesioginiu, emociiniu reagavimu į kūrinį, artumo, įtikinamumo, patikimumo pojūčiu) negali išnykti net iš profesionalaus skaitymo horizonto, negali būti paneigta. *Naivumas* (lot. *nativus* – įgimtas, natūralus) yra neatskiriama žmogiškosios prigimties dalis. Juolab negalima kalbėti apie *privalomą keitimą*. Pasaulyje, apie kurį kalba visos literatūros teorijos, nieko nėra privalomo; visa tėra galima, laisvai pasirenkama, kartais neišvengiamai rizikuojant. Vadovėliu išreikštas gal kiek ir per didelis pasitikėjimas teorijomis, priskiriant joms ir skaitymo strategijas formuojančią galią. Galbūt toks pasitikėjimas kyla ir iš tarsi apversto santykio, kai teorijos formuojamos (ir aprašomos) iš teorijų, o ne iš literatūros, iš kūrybos, suteikiant jai pirmenybę. *Privalomas keitimas* susijęs su pažangos vaizdiniais – pakeisime naivųjį skaitymą intelektualine kompetencija ir žengsime žingsnį į priekį. Bet dailininkas Mikalojus Vilutis dar ši pavasarį priminė:

Kiekvienas paauglys dabar žino daugiau, negu žinojo Aristotelis, bet kažin ar yra nors vienas paauglys, protingesnis už Aristotelį [...]. Prigimtis, gabumai, sugebėjimas mąstyti – nei žmonijos, nei atskiro žmogaus – per visą egzistavimo laiką nepakito, tik, kaip ir menas, įgavo savo laikmečio formą.²

Aristotelium, perspėjusiu, kad nereikia įrodinėti savaimė aiškių dalykų, XX amžiaus literatūros teorijų vadovėlyje ne kartą pasiremta. Tad tarsi ir patikinta, kad svarbiausios atramos, suvokiant žmogų ir jo pasaulį, kuriam priklauso ir literatūra, glūdi žmogaus prigimtyje, patirtyje, mąstyme.

2 Mikalojus Vilutis, „Rota mundi“, *Literatūra ir menas*, 2007 02 02.